

ZAMONAVIY DISKURSDA KOGNITIV METAFORALARNING KONSEPTUAL VA LEKSIK-SEMANTIK INTEGRATSIYASI

Shomurodova Shaxlo Jaxonovna

Samarqand davlat chet tillar instituti f.f.n., professori

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy diskursda kognitiv metaforalarning konseptual va leksik-semantik integratsiyasi masalasi keng ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqot kognitiv lingvistika paradigmasiga tayangan holda metaforaning nafaqat stilistik vosita, balki inson tafakkurini shakllantiruvchi asosiy kognitiv mexanizm ekanligini asoslaydi. Maqolada konseptual metaforalar tizimi, ularning manba va maqsad domenlari o'rtasidagi mapping jarayoni, hamda diskursda leksik-semantik transformatsiya jarayonlari batafsil yoritiladi. Siyosiy, ommaviy axborot va ilmiy diskurslardan olingan misollar asosida metaforik modellar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, metaforalar zamonaviy diskursda konseptual struktura, semantik integratsiya mexanizmi va ideologik ta'sir vositasi sifatida faol rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: *kognitiv metafora, diskurs, konseptual integratsiya, leksik-semantika, metaforik model, kognitiv lingvistika, semantik transformatsiya, conceptual mapping*

Zamonaviy lingvistika rivojlanishining hozirgi bosqichida diskurs tushunchasi markaziy ilmiy kategoriya sifatida qaralmoqda. Diskurs endi faqat matnlar majmui emas, balki inson tafakkuri, madaniy tajriba va ijtimoiy ongning lingvistik ifodasi sifatida o'rganiladi. Bu yondashuv tilni statik tizim emas, balki dinamik kognitiv jarayon sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Diskurs tahlilida kognitiv metaforalar alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ular insonning abstrakt tushunchalarni qanday idrok etishini va ularni qanday til orqali ifodalashini belgilaydi. Metafora shu jihatdan nafaqat badiiy vosita, balki fikrlashning asosiy mexanizmi sifatida qaraladi.

J. Lakoff va M. Jonsonning kognitiv metafora nazariyasiga ko'ra, inson tafakkuri metaforik strukturalar orqali tashkil topadi. Ya'ni biz "hayot", "vaqt", "siyosat" yoki "jamiyat" kabi abstrakt tushunchalarni bevosita emas, balki boshqa tajribaviy domenlar orqali tushunamiz. Masalan, "hayot — sayohat", "vaqt — resurs", "munosabat — bog'lanish" kabi metaforalar inson tafakkurining asosiy modelini tashkil etadi.

Shu sababli zamonaviy diskursda metaforalarni faqat lingvistik birlik sifatida emas, balki kognitiv va konseptual tizim sifatida o'rganish zarur. Bu esa ularning semantik va pragmatik funksiyalarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Kognitiv metafora nazariyasi XX asr oxirida kognitiv lingvistika doirasida shakllangan bo‘lib, u metaforani inson tafakkurining asosiy strukturaviy mexanizmi sifatida talqin qiladi. Lakoff va Jonsonning “Metaphors We Live By” asarida metafora inson fikrlash tizimining ajralmas qismi ekanligi isbotlangan.

Bu nazariyaga ko‘ra, inson ongida konseptual tizim mavjud bo‘lib, u abstrakt tushunchalarni konkret tajriba asosida tushunishga yordam beradi. Masalan, “VAQT — HARAkatLANUVCHI OBYEKT” metaforasida vaqt “o‘tadi”, “keladi”, “ketadi” kabi harakat fe‘llari orqali ifodalanadi.

Metaforik jarayon ikki asosiy konseptual domen o‘rtasidagi mapping orqali amalga oshadi. Manba domen (source domain) konkret tajriba asosida shakllangan tushunchalarni o‘z ichiga oladi, maqsad domen (target domain) esa abstrakt va murakkab tushunchalarni ifodalaydi. Bu jarayon inson ongida kognitiv ko‘prik vazifasini bajaradi.

Kognitiv metafora nazariyasining muhim jihatlaridan biri shundaki, metaforalar individual ijod mahsuli emas, balki kollektiv kognitiv tizimning mahsuli hisoblanadi. Ular madaniyat, tarixiy tajriba va ijtimoiy ong asosida shakllanadi va barqarorlashadi.

Diskursda metaforik tizimlar ma‘lum konseptual modellar asosida shakllanadi va har bir diskurs turi o‘ziga xos metaforik strukturaga ega bo‘ladi. Bu tizimlar matnning semantik yaxlitligini ta‘minlash bilan birga, uning ideologik va kommunikativ yo‘nalishini ham belgilaydi.

Siyosiy diskursda metaforalar ko‘pincha konflikt va kuch munosabatlariga asoslanadi. “Siyosiy kurash — urush”, “davlat — organizm”, “hokimiyat — kuch markazi” kabi metaforalar siyosiy jarayonlarni tushuntirishda keng qo‘llaniladi. Bu metaforalar auditoriyada siyosiy voqelikni soddalashtirilgan modelda qabul qilishga yordam beradi.

Ilmiy diskursda esa metaforalar ko‘proq tizimlilik va strukturaga asoslanadi. “Nazariya — bino”, “ilm — yorug‘lik”, “tadqiqot — yo‘l” kabi metaforalar ilmiy bilish jarayonini bosqichma-bosqich rivojlanayotgan tizim sifatida tasvirlaydi. Ommaviy axborot diskursida metaforalar emotsional ta‘sirni kuchaytirish uchun ishlatiladi. “Iqtisodiy bo‘ron”, “inqiroz to‘lqini”, “siyosiy maydon qizimoqda” kabi birliklar auditoriyada kuchli hissiy reaksiya uyg‘otadi.

Leksik-semantik integratsiya metaforik ma‘noning til tizimida shakllanish jarayonini ifodalaydi. Bu jarayonda so‘zning denotativ va konnotativ ma‘nolari o‘zaro bog‘lanib, yangi semantik qatlam hosil qiladi. Masalan, “yo‘l” so‘zi asl ma‘noda fizik harakat yo‘nalishini bildirsa, “hayot yo‘li”, “ilm yo‘li”, “taraqqiyot yo‘li” kabi birliklarda u metaforik ma‘no kasb etadi. Bu semantik kengayish jarayoni tilning dinamikligini ko‘rsatadi. Polisemiya ham leksik-semantik integratsiyaning muhim natijasidir. Bir so‘z turli kontekstlarda turli metaforik ma‘nolarni ifodalaydi. Bu esa kontekstning semantik ahamiyatini oshiradi.

Shuningdek, metaforik ma'no hosil bo'lishida pragmatik omillar ham muhim rol o'ynaydi. Nutqiy vaziyat, auditoriya va kommunikativ maqsad metaforaning qanday shakllanishini belgilaydi.

Konseptual integratsiya (conceptual blending) kognitiv lingvistikaning eng muhim nazariyalaridan biridir. Bu jarayonda ikki yoki undan ortiq konseptual domenlar birlashib, yangi ma'no strukturasi hosil qiladi.

Masalan, "hayot — sayohat" metaforasida hayot konsepti sayohat modeli orqali tushuntiriladi. Bu yerda "yo'l", "boshlanish", "to'siqlar", "maqsad" kabi elementlar bir tizimga integratsiya qilinadi.

Kognitiv modellashtirish jarayoni inson ongida yangi mental strukturalarni hosil qiladi. Bu strukturalar nafaqat til darajasida, balki fikrlash va qaror qabul qilish jarayonlarida ham muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy diskursda metaforalar bir nechta asosiy funksiyani bajaradi. Ular kognitiv, kommunikativ, pragmatik va ideologik vazifalarni o'z ichiga oladi. Kognitiv jihatdan metaforalar abstrakt tushunchalarni konkretlashtiradi va ularni tushunarli qiladi. Kommunikativ jihatdan esa axborot uzatishni osonlashtiradi.

Pragmatik jihatdan metaforalar nutqning ta'sir kuchini oshiradi, auditoriyada emotsional reaksiya uyg'otadi. Ideologik jihatdan esa ular muayyan qarashlarni shakllantirish va mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, zamonaviy diskursda kognitiv metaforalar konseptual va leksik-semantik integratsiya asosida shakllanadi va faoliyat yuritadi. Ular inson tafakkurining asosiy mexanizmlaridan biri bo'lib, til va fikrlash o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlaydi.

Metaforalar nafaqat lingvistik birlik, balki kognitiv, madaniy va ideologik tizimning muhim elementi sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli ularni o'rganish zamonaviy tilshunoslikning eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago University Press, 1980.
2. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press, 2010.
3. Gibbs R. W. *The Poetics of Mind*. Cambridge University Press, 1994.
4. Evans V., Green M. *Cognitive Linguistics*. Edinburgh University Press, 2006.
5. Charteris-Black J. *Corpus Approaches to Metaphor Analysis*. Palgrave Macmillan, 2004.
6. Semino E. *Metaphor in Discourse*. Cambridge University Press, 2008.
7. Van Dijk T. A. *Discourse and Context*. Cambridge University Press, 2008.
8. Fauconnier G., Turner M. *The Way We Think*. Basic Books, 2002.
9. Talmy L. *Toward a Cognitive Semantics*. MIT Press, 2000.

10. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Keywords. Oxford University Press, 1997.